

p r i k a z i

Branislav Krstić, *Spomenička baština – svjedočanstvo i budućnost prošlosti*, Autor, Synopsis, Sarajevo, Synopsis Zagreb, JP Službeni glasnik, Beograd, 1990/2010.

Krstićeva knjiga je kapitalno delo multidisciplinarnog karaktera posvećeno problematici spomeničke baštine kao svjedočanstvu civilizacija, imperija, država, religija u kontekstu značajnih društveno-istorijskih razdoblja na prostoru južno-slovenskih zemalja. U njoj je iznijet cjelovit pregled i komparativno dijahronijsko i sinhronijsko istraživanje spomeničke baštine: gradova, sela, javne, stambene, vjerske, vojne, privredne, inženjersko-tehničke i memorijalne arhitekture. Stoga ovoj knjizi odgovara naziv – tematska enciklopedija, kako je nazvao sam autor. Problematika spomeničke baštine je valjano sagledana iz ugla arhitekture i urbanizma, istorije materijalne civilizacije, društvene istorije, geopolitike, pravne nauke itd. Autor je uspješno primijenio integrativni (holistički) pristup. Pred čitaocem je značajan sintetički poduhvat jednog samopregornog i darovitog autora, poduhvat koji bi mogao biti rezultat truda cijelog jednog instituta.

Ipak, mislim da ovakva knjiga nije mogla biti stvorena bez strasne ljubavi autora prema predmetu svog istraživanja: formi, strukturi, funkcijama, a nadasve ljepoti, ponekad uzvišenosti, kako pojedinačnih spomenika i građevina, tako i naselja, a naročito gradova i gradskih cjelina. Ništa veliko nije stvoreno bez strasti (Hegel). Strasna ljubav kao snažan motiv u sinergiji sa erudicijom preobrazila se kod Krstića u objektivnu, sistematičnu analizu u vidu periodizacija, klasifikacija, komparacija, mjerenja i brojnih fotografija i mapa, s jedne, i preispitivanja dosadašnjih istoriografskih analiza i vrednovanja, s druge strane. Knjiga sadrži

opise 134 istorijska grada, 574 istorijska spomenika, 19 mapa i 38 tabela, 461 fotografiju u boji, 74 crno-bijelih slika i crteža, a zasniva se na 269 bibliografskih jedinica.

Izdvojiću još jednu pozitivnu karakteristiku Krstićevog istraživanja a to je – odsustvo etnocentrizma, koji sprečava da se uoče istinske vrijednosti drugih kultura zato što se ideje i prakse drugih kultura razumiju samo kroz prizmu sopstvene kulture.

Na drugoj strani, prirodno je da Krstić, koji se decenijama bavio zakonodavstvom arhitektonske baštine, u svojim istraživanjima polazi i od Međunarodne povelje o konzervaciji i restauraciji spomenika i spomeničkih celina, tzv. Venecijanske povelje iz 1964, i od Konvencije o očuvanju arhitektonske baštine Evrope usvojene u Grenadi 1985. godine, dva dokumenta koji su značili prekretnicu u pristupu spomeničkoj baštini.

Sociološki pristupajući arhitektonskoj baštini Krstić ističe da se suština njegovog istraživanja sastoji u tome da svaka promjena arhitektonskog izraza označava u stvari promjenu nastalu u ljudskim odnosima, u društvu i državi. Imam utisak da je Krstić u svom razumijevanju arhitektonske baštine, kao svojevremeno Viktor Igo, upoređio arhitekturu sa rukopisom, a gradove sa knjigama. Otuda su gradovi shvaćeni kao otisak društava u prostoru.

Budući da sadržaj jedne enciklopedije nije moguće valjano predstaviti na ograničenom prostoru usredsrediću se samo na one djelove knjige koji se odnose na gradove, tačnije na one djelove u kojima autor nastoji da otvori nova ili drugačija

gledišta u odnosu na gradove i njihov razvoj. Bez pretenzija da piše istoriju arhitekture i istoriju zemalja i naroda, autor nije mogao, a ni htio, da izbjegne preispitivanje nekih uvreženih tumačenja, pa i predrasuda u domaćoj i stranoj istoriografiji. Njegova inovacija se, najprije, sastoji u tome što je potisnuo, odnosno redukovao političko-događajnu istoriju („istoriju vladara i događaja“), ističući u prvi plan društvenu istoriju u sprezi sa istorijom civilizacija i to, prvenstveno, materijalnih civilizacija.

Sažetosti radi, osvrnuću se samo na neka od novih Krstićevih gledišta o postanku i razvoju gradova. Krstić piše da baština na istočnoj obali Jadrana svjedoči o kontinuitetu helenskih, rimskih i vizantijskih gradova i predstavlja najdragocjeniji fond južnoslovenske urbane baštine. Krstić ocjenjuje da kontinuitet obnavljanja i opstajanja gradova na Jadranu, posebno graditeljske baštine vezane za Istočno rimsko carstvo i Veneciju još nije cjelovito proučen. To gradograditeljstvo, veli Krstić, traje više od milenijuma i po tome je jedinstveno u Evropi. Helenski gradovi preuzimaju iskustvo Istoka, gradnji grada dali su državni smisao i civilizacijski koncept. Rim ga je učinio univerzalnim, kao i svoju imperiju. Vizantija mu je čuvala kontinuitet kad su zamirali gradovi u Evropi. Venecija ga je uspješno slijedila. Značajno je da su ti gradovi i danas, velikim dijelom, očuvani u izvornom izdanju. Njihovo cjelovito istraživanje značilo bi, tvrdi Krstić, izvanredan doprinos urbanoj istoriji istočnog Jadrana, a i Evrope (str. 104).

Krstića naročito interesuju procesi kontinuiteta i diskontinuiteta u razvoju južnoslovenskih zemalja i njihove spomeničke baštine i, naravno, gledišta drugih autora o tim procesima. On zaključuje da kulturna baština južnoslovenskih zemalja više svjedoči o diskontinuitetu nego o kontinuitetu njihovog razvoja. Sloveni koji su naselili balkanske krajeve (od VI do polovine VII veka) prihvatili su civi-

lizaciju koju su zatekli i potom je slijedili. Stvorili su male, zavisne države i ustanove i svojevrsnu kulturnu baštinu. Međutim, umjesto da slovenske zemlje i gradovi nastave putem ekonomskog i kulturnog kontinuiteta, uporedo s ostalim zemljama Evrope, njihove teritorije su zaposjele Osmanska i Habzburška imperija. Obje imperije, tvrdi Krstić, ostavile su na ovom tlu značajnu arhitektonsku baštinu, ali to je bila arhitektura njihovih provincija (periferija). Iako su Sloveni zajednički naseljavali ove teritorije, njihova baština je pripadala različitim civilizacijama. Mada je Balkan pripadao kolijevkama evropskih civilizacija postao je jedino evropsko kolonijalno područje (str. 475). Ili, kako je to slično, pre dvadesetak godina, procijenio Trajan Stojanović: „Balkan je prva i posljednja Evropa“.

Istim povodom Stevan Pavlović je slično Krstiću nedavno napisao: „Pokraj državnih prestonica, koje su sve nove i oblasne, ma koliko stare i privlačne, Balkan je imao tri velike 'spoljašnje' prestonice: Carigrad, Beč i Pariz“. Balkanski predmoderni gradovi su imali neke svoje osobenosti o čemu T. Stojanović ovako piše: „Balkanski narodi su se (...) tokom vremena upoznali s tri opšta tipa grada: s polisom, s autonomnom komunom, i sa zavisnim ili administrativnim gradom. Po većini svojih karakteristika, balkanski gradovi iz razdoblja 1500–1800. pripadali su zavisnom tipu, koji je u nekim slučajevima bio donekle izmenjen očuvanjem ili obnovom izvesnih obeležja autonomne gradske zajednice ili polisa“.

Zajedničko za Krstića, Stojanovića i Pavlovića jeste što imaju umjeren, racionalan pogled na vladavine velikih imperija kakve su Osmanska i Habzburška carevina. Njihov novi pogled na prošlost sastoji se u tome što smatraju da su ova dva carstva, kao, uostalom i neka druga, imala periode uspona i padova, te da o njihovoj vladavini ne treba misliti kao o vjekovnoj tiraniji i ugnjetavanju, što je i danas rašireni stereotip doduše više u

odnosu na Osmansko nego na Habzburško carstvo. Krstić se pridružuje onim balkanolozima, prije svega Leftenu Stavrijanosu, koji pišu o *pax ottomanica*. Otomanski mir znači da je za mnoge balkanske seljake dolazak Turaka bio prije blagodet nego nesreća. Prethodni vizantijski carevi, grčki despoti, franački velikaši, mletački sinjori i bugarski i srpski kneževi dva stoljeća su pustošili Poluostrvo neprekidnim ratovanjima i nemilosrdnim izrabljivanjem. Osmanski osvajači su zbrisali te dinastije i vladajuće klase i okončali su njihova gloženja i otimačine. To ne znači da je osmanska najezda bila prijatno ili bezbolno iskustvo. Bilo je mnogo pokolja i masovnog odvođenja u roblje. Ali kad je jednom prošao potres osvajanja, položaj pokorenih naroda u većini oblasti se izmijenio na bolje (Leften Stavrijanos).

Bilo kako bilo, važno je da Krstić s valjanim razlogom osmansku („mostovi i kultura vode“) i habzburšku arhitektonsko-urbanističku baštinu vrednuje kao značajnu, svjestan da je riječ o nečemu što je nastalo u okviru zavisne urbanizacije na periferiji ovih imperija, ali da je istovremeno riječ o baštini koja je doprinijela modernizaciji gradova i unapređenju kvaliteta svakodnevnog života njihovih žitelja.

Autonomni gradovi su, pored ostalih činilaca, doprinijeli da se kapitalizam kao sistem najprije pojavi na Zapadu, ili kako piše Fernan Brodel, na Zapadu već od XV veka „kapitalizam i gradovi su bili jedno te isto“. Zapadnoevropski gradovi su snažno podstakli razvoj kapitalizma zbog sopstvenih institucija i svog preduzetništva, kao i zato što su se u njima rastočile društvene grupe zasnovane na krvnom srodstvu i zajedničkom lokalnom porijeklu, što se nije desilo u inače mnogoljudnijim azijskim gradovima.

Kasnije, u okviru Habzburške monarhije u 18. veku, gradska naselja dobijaju status slobodnih kraljevskih gradova koji su građani tih gradova zadobili vojnom službom, trgovinom, zanatstvom, a na-

dasve novcem. Njihova organizacija i njihove institucije počivaju na poveljama (statutima). Ono što razlikuje gradove (uglavnom rudarske) Nemanjića države (bez primorja) i osmanske gradove od gradova istočnog Jadrana i gradskih opština na Zapadu jeste činjenica što ovi prvi nisu bili autonomne gradske opštine, nisu imali svoj statut, riječju nijesu baštinili tradiciju antičkog polisa. S druge strane, gradovi koji su imali gradsku autonomiju u srednjem vijeku ili su, kasnije, bili slobodni kraljevski gradovi su bogatiji spomeničkom baštinom, ljepši su i slikovitiji, njihovi trgovi su, ne rijetko „entrijeri pod nebeskim svodom“. Uzimajući kao primjer takvog grada Dubrovnik možemo parafrazirati rečenicu Semjuela Džonsona: „Onome kome je dosadio London, dosadio je život“ vjerujući da bi Branimir Krstić potpisao rečenicu: „Onome kome je dosadio Dubrovnik, dosadio je život“. Ovo tim prije što je Krstić u više navrata pisao o Dubrovniku, a 2006. godine objavio knjigu *Zakonodavstvo arhitektonske baštine* u kojoj najviše analizira Statut srednjovjekovnog Dubrovnika.

U južnoslovenskim zemljama proces modernizacije, koji podrazumjeva urbanizaciju, industrijalizaciju i birokratizaciju, kasni; modernizacija je zakasnila, nedovršena, ili je na delu polumodernizacija. Baština gradova, tvrdi Krstić, pokazuje da „građanin i građanska klasa nastaju sa istorijskim zakašnjenjem; u sjeverozapadnim krajevima u XV, XVII i XVIII stoljeću, u jadranskim gradovima ranije, u jugoistočnim u drugoj polovini XIX stoljeća. Građanske revolucije koje su obilježile istoriju brojnih evropskih država nijesu mogli ostvariti južnoslovenski narodi, jer su u to vrijeme, na jugoistoku bili raja, a na sjeverozapadu kolonija. Građansko društvo koje je bilo u temelju nastajanja država većine naroda u Evropi, nije imalo uslova da se razvije; ostalo je nejakom odnosu na etničko ili vjersko“ (476–477).

Krstić je danas jedan od rijetkih intelektualaca u Srbiji čije istraživanje ukazu-

je da stvaranje Jugoslavije historijski, ekonomski i politički nije bilo sporno. On misli da ljudi koji su vodili Jugoslaviji nisu bili dorasli toj državi, kao i da je ta zemlja bila zaslužila da bude sačuvana u izvornom svjedočenju o svojoj prošlosti. Moram priznati da su mi bliski ovi Krstićevi stavovi.

Krstićeva knjiga o kojoj je riječ trebalo je da se pojavi početkom 1991. godine, ali je rušenje Jugoslavije onemogućilo njeno izdavanje. „Svjestan sam, veli Krstić, da poslije Vukovara, Sarajeva, Dubrovnika i Mostara, kao i poslije svakog rata, arhitektonska baština trpi nenadoknadive promjene jer, i nju ruše 'psi rata'. Budući da pripadam generaciji (Krstić je rođen 1922. godine S.V.) koja se borila da antifašizam pobijedi nacionalizam (...) nisam se smatrao pozvanim da pišem nove stranice. One pripadaju generaciji čiji su predstavnici vodili rat. Međutim, vjerujem da će sami spomenici koje sam opisao, bolje svjedočiti o vremenu nego njihove ruševine“ (str. 11).

Verovatno ćemo još dugo čekati da neko u srpskoj sredini napiše knjigu o spomeničkoj baštini na prostoru južnoslovenskih zemalja. Kao što se već pišu nove nacionalne enciklopedije, tako će se pisati i nove knjige posvećene spomeničkoj baštini u kontekstu sopstvene nacionalne države, ali i knjige u kojima se vrši prevrednovanje, revizija, pa i mitologizacija historije; etnocentrične i ksenofobične.

Kakvu god knjigu bude neko napisao o spomeničkoj baštini na prostoru bivše Jugoslavije, ili njenih bivših republika, neće moći da zaobiđe uzornu, sadržajno bogatu i podsticajnu knjigu Branislava Krstića bilo da je prihvata ili ukazuje na potrebu da se neki u njoj iskazani stavovi relativizuju i, ponegdje, argumentacija pojača.

Jedna od pouka koja se može izvući iz ove knjige jeste da se smisao historijskog iskustva nekog grada, regiona ili zemlje ne može razumjeti bez poznavanja šireg svijeta, a da se širi svijet ne može razumjeti bez poznavanja različitih lokalnih i regionalnih konteksta, čiji je dio. Isto tako, poslije čitanja ove knjige bolje ćemo upoznati i razumjeti svoje lične i kolektivne identitete, bolje shvatiti mnoga lica multikulturalizma i biti spremniji da prihvatimo defanzivni multikulturalizam u smislu da treba sebe braniti od drugog ali i drugog od sebe. Na kraju, shvatićemo i da je, uprkos stavovima i praksi nacionalne isključivosti i homogenizacije, grad bio i biće iskustvo razlike: etničke, vjerske, kulturne i društvene.

Branislav Krstić je do sada objavio četiri knjige, a za ovu petu se može reći da je zaista njegovo životno djelo i veliki doprinos proučavanju i zaštiti spomeničke baštine Zapadnog Balkana, djelo kojim je zadužio sadašnju i buduće generacije stručnjaka različitih profila i najšire zainteresovane publike.

Sreten Vujović

Sonja Mijušković, *Društvena pokretljivost u Crnoj Gori*, Filozofski fakultet – Institut za sociologiju, Nikšić, 2010.

Sintagma *društvena pokretljivost* je jedna od ključnih kategorija u sociološkoj nauci. Ona označava *pomjeranje* (tzv. socijalnu mobilnost) pojedinaca i grupa u globalnom društvenom sistemu. Društvena pokretljivost može biti horizontalna i vertikalna. Pod horizontalnom društvenom pokretljivošću se podrazumijevaju

promjene u sferi društvenih uloga pojedinaca, ali ne i promjene u sferi njihovih društvenih položaja, dok bi vertikalna društvena pokretljivost predstavljala pomjeranje pojedinaca i/ili grupa na hijerarhijskoj ljestvici društvenih položaja. Važno je istaći da se obje pokretljivosti mogu posmatrati i kao unutargeneracijske